УДК 378.091.113

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-13-17>

Гончаров Андрій Вікторович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Гончаров Микола Вікторович,
магістр
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ЮРИДИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. КУКОЛЬНИКА (1765–1821)

У статті досліджено педагогічну діяльність В. Г. Кукольника, розглянуто особливості викладацької методики професора, також приділено увагу його науковій спадщині в галузі цивільного права. Зазначено, що викладання юридичних та інших навчальних дисциплін видатним ученим В. Г. Кукольником повинне залишатися взірцем для наслідування сучасними поколіннями українських науковців-юристів та викладачів юридичних навчальних дисциплін.

Ключові слова: природне право; позитивне право; громадянське суспільство; держава; права людини

Постановка проблеми. На початку XIX століття російська вища освіта переживала своє бурхливе піднесення. Один за одним відкриваються вищі навчальні заклади. У зв'язку із цим спостерігається дефіцит викладацьких кадрів, який поповнюють передусім за рахунок закордонної професури слов'янського походження, як-от: професори М. А. Балуг'янський, П. Д. Лодій та В. Г. Кукольник. Ці, безумовно, талановиті юристи зробили вагомий внесок у розвиток української, російської та польської політико-правової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених творчості професора В. Г. Кукольника (1765–1821), слід виокремити роботи Т. Байцури, Г. Т. Блюменфельда, В. В. Гомонная, А. І. Ніколаєнка, І. Б. Усенка, В. В. Олейникова та ін.

Метою цього дослідження є вивчення життєвого шляху та ролі В. Г. Кукольника в розвитку юридичної освіти та науки XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В. Г. Кукольник народився в Мукачеві. У 1787 р. В. Г. Кукольник закінчив Львівський університет, деякий час навчався у Віденському університеті. У Львівському університеті він очолював кафедру римського і вітчизняного (австрійського) права, читав лекції з хімії й агрономії [1, с. 22]. Можна сказати, учений був фахівцем у багатьох галузях науки — правознавстві, філософії, економіці, фізиці, математиці, природознавстві, сільському господарстві тощо; знав класичні та європейські мови. Від початку 90-х років XVIII ст. викладав у Замойському ліцеї (м. Замостя), де став професором, доктором вільних мистецтв, філософії та права.

У 1803 р. В. Г. Кукольника як відомого вченого і педагога було запрошено на службу до Санкт-Петербурга — в Учительську гімназію, перетворену в 1804 р. на Педагогічний, а в 1816 р. — на Головний педагогічний інститут. Тут він читав лекції з різних дисциплін. З

1816 р. В. Г. Кукольник завідував кафедрою римського і природного права. Призначався директором цього інституту. У 1805–1816 рр. учений був професором римського та російського цивільного права у Вищому училищі правознавства. У 1816 р. його було призначено керуючим з особливих доручень у Комісії зі складання законів. У 1819 р. В. Г. Кукольник брав участь в організації Санкт-Петербурзького університету, де потім завідував кафедрою позитивних прав.

У 1820 р. на запрошення графа О. Г. Кушельова-Безбородька він став «за височайшим велінням» [2] у м. Ніжині директором новоутвореної Гімназії вищих наук князя Безбородька. З ім'ям В. Г. Кукольника пов'язане становлення цього відомого навчального закладу.

В. Г. Кукольник відмовився від можливості бути обраним ректором Санкт-Петербурзького університету і повністю присвятив себе новій роботі, та з певних причин він часто зазнавав невдач. Справа дійшла до того, що довелося викладати в усіх класах тільки вдвох із сином Платоном.

У Ніжині вчений зіткнувся з великими труднощами в справі налагодження навчального процесу в новоутвореному закладі, а саме відсутністю викладачів-фахівців із багатьох найважливіших дисциплін; неоднаковим запасом знань численної молоді, що з'явилася на навчання; відсутністю бухгалтера, охорони, іншого допоміжного персоналу тощо.

Викладання більшості предметів учений узяв на себе. До офіційного відкриття навчального закладу в ньому вже здійснювалося проведення занять з учнями з метою доведення їхніх знань до однакового рівня та розподілу по відповідних класах («вихованців набралось до 50 та їх розділили на класи: тих, хто знає більше, і тих, хто знає менше») [3, с. 188].

Особливістю викладацької методики професора був не тільки індивідуальний підхід до кожного зі студентів, але й особисте «наближення» їх до себе, до своєї родини. Широко використовуючи індивідуальний підхід, «проводячи з ними безвідлучно всі години доби», В. Г. Кукольник, за свідченням його учня, пізніше — відомого вченого-юриста П. Д. Редкіна, вимагав від себе та від своїх колег поєднання «чіткого та відповідного сучасності рівня знання предмета з любов'ю до нього, яка завжди збуджує любов і в учнях». При цьому педагог «поклав у основу всього навчання класичну освіту». Заняття часто проводилися у формі бесід, які були «сповнені батьківської уваги, ніжності, дружньої простоти, педагогічної досвідченості, живого захоплення, широкої вченості, плідотворної освіченості, ... розвивав розум ... учнів своїх, спрямовуючи їх до всього прекрасного, істинного, високого та доброго» [4, с. 14, 15].

Вирішення всіх цих питань потребувало багато енергії, що і призвело, за загальним визнанням, врешті-решт до того, що в лютому 1821 р. внаслідок душевної неврівноваженості вчений покінчив життя самогубством [5, с. 6].

Заслугою В. Г. Кукольника є підготовка перших у Російській імперії навчально-методичних видань із цивільно-правових наук: «Початкові засади римського цивільного права» (1810 р.) [6]; «Російське приватне цивільне право» (ч. 1 — 1815 р., ч. 2 — 1816 р.) [7], яке, завдяки своїй значущості та безальтернативності як для студентів, так і для юристів-практиків, розійшлося астрономічним для тих часів накладом 10 000 екземплярів; «Інструкція з викладання римського права» (1821 р.) [8].

Теоретико-правові погляди В. Г. Кукольника викладені, головним чином, у частині I його книги «Російське приватне цивільне право» (1815 р.) — вступі, що має назву «Про закон та право взагалі, їхні відмінності та властивості: про правознавство та його цілі». Цей вступ автор розпочинає з розгляду права в суб'єктивному («подлежательномъ») значенні. Він дає поняттю права таку дефініцію: це «влада людини, або можливість здійснювати всілякі дії, за умови, що залишається можливим її співіснування разом із подібними до себе» [7, с. 2]. Такі права людина мала вже в «природному стані». Тут автор полемізує з тими вченими (наприклад із С. Ю. Десницьким), які вважали цей стан таким, що людина, перебуваючи в ньому, була позбавлена будь-яких прав, адже «людині в природному стані розум до-

зволяє захищати свої права... а в разі порушення дозволяє вимагати від порушника їх поновлення» [7, с. 3]. Інакше ці права були б ні на що не придатними («тщетны»), а тому і не могли б навіть називатися правами.

Цікавим є те, що В. Г. Кукольник іноді ототожнює поняття громадянського суспільства і держави [7, с. 5]. Такий підхід підтверджує категоричність суджень ученого з приводу мети існування цих двох інститутів: держава утворена і функціонує саме для захисту прав її громадян, тобто членів громадянського суспільства.

Права громадянина, з позицій В. Г. Кукольника, первинні, а влада, держава (і навіть громадянське суспільство, яке формується з громадян і тому має ставити на перше місце права індивідуума, адже саме з вигод та інтересів кожного його члена формуються вигоди та інтереси цього суспільства загалом) — вторинні.

Досліджуючи права і свободи людини згідно із законодавством Стародавнього Риму, учений схвалює наявні там норми із захисту ембріонів: «за народженням люди розподіляються на не народжених, але вже зачатих у материнській утробі, та народжених. Римські закони не менше забезпечують та захищають права ненароджених, ніж народжених» [7, с. 15].

Закони В. Г. Кукольник поділяє на природні та позитивні. До перших він зараховує такі, «коли обов'язок нам вказує один лише здоровий глузд, представляючи нам наслідки вільних діянь, що ми коїмо», а до других — ті, що постановляє верховна влада, у тому числі і Бог. Тому вчений поділяє позитивні закони на Божі та людські [6, с. 11, 12].

Загалом право, на думку В. Г. Кукольника, може означати «1) владу або можливість, надану законами робити щось або вимагати від інших, щоб вони робили це або не робили (право в суб'єктивному («подлежательномъ») значенні); 2) Книгу законів (право в об'єктивному («предлежательномъ») значенні); 3) закон; 4) правове вчення» [7, с. 13].

«Приватне цивільне право Російської держави... є сукупність законів, що встановлюють відносини між російськими громадянами за їх особами та майном» [7, с. 14, 15], — пише вчений. Серед джерел цих законів він називає регламенти, укази та інше, не вказуючи при цьому на природне право [7, с. 15, 16].

Г. Ф. Блюменфельд зазначав, що В. Г. Кукольник погоджувався з теорією природного права, але це не справило безпосереднього впливу на догму російського цивільного права в його концепції [9, с. 7]. На наш погляд, можна припустити, що для В. Г. Кукольника цивільні закони покликані, власне, захищати права і свободи людини, отже є вторинними відносно природних прав людини. Водночас, розуміючи, що практичне досягнення цієї мети неможливе за умов, що мали місце в Російській імперії за тих часів (хоча на словах влада нібито визнавала пріоритет природного права), учений у своїх працях, орієнтованих, головним чином, на юристів-практиків, не пропонує прямо визнати природне право джерелом позитивного закону. Утім, слід також зазначити, що в «Начальних засадах російського приватного цивільного права» (1810 р.) В. Г. Кукольник стверджував, що «знання права (позитивного. — *авт.*) повинне складатися зі знання сили та розуму законів, а не лише слів, за допомогою яких вони написані» [9, с. 7]. Судячи із цього, учений все ж таки вірив у справедливість цих законів і в те, що коли-небудь з їхньою допомогою можна буде повністю захистити права громадянина цієї держави [10, с. 167–169].

Висновки. В. Г. Кукольник як педагог був прибічником прогресивного індивідуального підходу, наголошував на необхідності викладання дисциплін з урахуванням найновіших та найсучасніших наукових досягнень. Вимагав від себе та від підпорядкованих йому

викладачів повної самовідданості в справі викладання навчальних дисциплін. Він був автором навчальних посібників із цивільно-правових дисциплін, що охоплювали також питання теорії права та філософії права й залишалися на довгі роки важливішими джерелами юридичних знань для читачів Російської імперії, а з багатьох питань не втратили своєї актуальності й досі.

Як вчений-юрист, він був прибічником теорії природного права, уважав, що право історично передує державі й мусить мати в ідеалі пріоритет над нею. Водночас у його концепції все ж спостерігаються певні риси легізму: на думку вченого, природне право не є джерелом цивільних законів, а Закон Божий є частиною позитивного закону.

Наукова спадщина видатного вченого В. Г. Кукольника, його особистий приклад самовідданої праці на ниві юридичної науки, а також викладання ним юридичних та інших навчальних дисциплін повинні залишатися взірцем для наслідування сучасними поколіннями українських науковців-юристів та викладачів юридичних навчальних дисциплін.

Список використаних джерел

1. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992. 300 с.
2. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга, Ф. 14, Оп. 1, Т. 1, Д. 166, Л. 1.
3. Кукольник Н. В. В. Г. Кукольник (из памятной книжки). Гимназія высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 181–189.
4. Пѣтуховъ Е. В. Гимназія высших наук кн. Безбородко въ Нѣжинѣ. 1820–1832 (къ 75-лѣтію со дня основанія). Санкт-Петербург: Типографія В. С. Балашева и К^о, 1895. 63 с.
5. Николаенко А. И. Н. В. Кукольник и Таганрог: сборник публикаций. Таганрог, 1998. 184 с.
6. Кукольник В. Г. Начальныя основанія римскаго гражданскаго права. Санкт-Петербург: Мед. типогр., 1810. 291 с.
7. Кукольник В. Г. Россійское частное гражданское право: Ч. I: Изложеніе законовъ по предмѣтамъ частнаго гражданскаго права, лицамъ, вещамъ и дѣяніямъ. Санкт-Петербург: Типогр. Департамента Внѣшней торговли, 1815. 368 с.
8. Кукольник В. Г. Руководство к преподаванію римскаго права. Санкт-Петербург: Въ типографіи Департамента народнаго просвѣщенія. Т. 1. 1821. 352 с.
9. Блюменфельдъ Г. Ф. Изъ исторіи русской цивилистики до Свода Законовъ / Г. Ф. Блюменфельдъ, В. Г. Кукольникъ. Санкт-Петербург: Типогр. т-ва «Общественная польза», 1913. 49 с.
10. Олейников В. В. Розвиток української державно-правової думки у другій половині XVIII — на початку XIX ст.: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 217 с.

Гончаров Андрей Викторович,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Гончаров Николай Викторович,

магистр

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ, ЮРИДИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В. Г. КУКОЛЬНИКА (1765–1821)

В статье исследована педагогическая деятельность В. Г. Кукольника, рассмотрены особенности преподавательской методики профессора, также уделено внимание его научному наследию в области гражданского права. Указано, что преподавание юридических и других учебных дисциплин выдающимся ученым В. Г. Кукольником должно оставаться образцом для подражания современными поколениями украинских ученых-юристов и преподавателей юридических учебных дисциплин.

Ключевые слова: естественное право; позитивное право; гражданское общество; государство; права человека

Honcharov Andriy Viktorovich,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Honcharov Nikolay Viktorovich,
master
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

LIFE PATH, LAW VIEWS AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF V. G. KUKOLNIK (1765–1821)

The pedagogical activity of V. G. Kukolnik is researched in the article, the professor's features of the teaching technique are considered, as well as the scientific heritage of the professor in the field of civil law.

V. G. Kukolnik demanded from himself and his subordinate teachers the complete dedication in teaching the educational subjects.

He was the author of manuals on civil law disciplines that dealt with issues of the theory of law and the philosophy of law.

For many years his works remained the most important sources of the legal knowledge for the Russian Empire's readers, and on many issues they have not lost their relevance to this day.

As a scientist and lawyer, he was the supporter of the theory of natural law, he believed that the law historically preceded the state and it should theoretically have a priority over it. At the same time, Kukolnik's conception still has certain features of legalism: according to the scientist, natural law is not a source of civil laws, and the Law of God is the part of positive law.

It is indicated that the scientific heritage and the personal example of selfless work in the field of legal science as well as teaching of legal and other educational disciplines by the outstanding scientist V. G. Kukolnik should be remained as an example for imitation of modern generations of Ukrainian lawyers and teachers of legal educational disciplines.

Key words: natural law; positive law; civil society; state; Numan Rights

Надійшла до редколегії 08.02.2019